

Director tècnic de l'Institut Cerdà

Pere Torres

Territoris de risc

Els territoris de risc són aquelles opcions d'ús del territori que magnifiquen alguns factors que poden posar en perill la qualitat de vida, la prosperitat o els mateixos serveis que el medi presta a la humanitat. Són territoris de risc els desconnectats –tant des d'un punt de vista físic com de circulació d'idees–, els amorfs –perquè sense personalitat pròpia no es pot aportar cap valor afegit– o els idealitzats –en què la presumpció que haurien de ser idealment al marge del que són realment pot retallar les seves potencialitats o mal orientar les polítiques que s'hi apliquen. En qualsevol cas, els territoris de risc són insostenibles des de tots els punts de vista. Per evitar-los, és necessària una perspectiva d'observació i d'anàlisi que sigui integradora i no pas fragmentada.

Deu ser inapropiat encetar un article sobre el territori parlant d'un mateix, però ho faré. Era l'any 2002 i l'Institut d'Estudis de la Seguretat estava a punt de publicar el seu segon informe anual de l'Observatori del Risc. Em van proposar que redactés un capítol titulat «Risc i territori». Sense pensar-m'hi gaire, vaig acceptar. Sense pensar-m'hi gaire perquè no sabia ben bé què hi tractaria. Certament, ja hi havia una literatura consolidada sobre el risc territorial vinculat als desastres naturals, sovint agreujats per la vanitat tecnològica humana –aquesta que ens fa creure falsament que som capaços de dominar qualsevol situació, per adversa que sigui, aplicant-hi

prou «enginyeria». De totes maneres, tenia la sensació que no era ben bé d'això del que convenia parlar.

Amb dos col·laboradors lúcids, en Ferran Miralles i l'Arnau Queralt, vam debatre el tema a fons i, al final, vam apostar per donar-li al risc territorial un sentit molt més ampli. En comptes de centrar-nos en aquelles forces extrahumanes que, a través de la seva expressió territorial –i temporal–, amenacen les nostres vides i les nostres hisendes, vam optar per destacar el risc que genera l'ús que fem del territori. Així, vam afegir als riscos derivats del medi físic dues altres fonts de risc: la vulnerabilitat dels components estratègics del territori –el risc que genera l'ultrapassament de la capacitat de càrrega– i l'estructura socioeconòmica del territori –que pot induir des poblament, congestió d'activitats, segregació per nivells de renda, fragilitat econòmica, comunicació, etc.

**L'expansió d'una
economia està
condicionada a
l'existència d'unes
xarxes de comunicació
que afavoreixin el
transport des del
lloc de producció als
mercats a conquerir**

Aquesta és l'essència de la contribució finalment publicada a l'informe de l'Observatori del Risc.¹ Tanmateix, la reflexió no va anar aleshores gaire més enllà. Podíem haver continuat emfasitzant el caràcter bifront de la qüestió: riscos que pateix la humanitat en usar el territori causats per les decisions humanes sobre com usar el territori. I, d'aquesta constatació, hauríem pogut passar a identificar uns territoris de risc, entenent com a tals aquelles opcions d'ús del territori que hi magnifiquen alguns factors perillosos. Una exaltació del risc que no seria, doncs, el resultat de la descurança, sinó la conseqüència, probablement indesitjada i inexplorada, de decisions racionals sustentades en models polítics.

Quins poden ser aquests territoris de risc? Sense pretensió d'exhaustivitat, em referiré als territoris desconnectats, als amorfs, als jerarquitzats i als idealitzats. En faré, a continuació, un repàs panoràmic, necessàriament breu per les limitacions pròpies d'un text com aquest.

Els territoris desconnectats

Des que l'alemany Johann Heinrich von Thünen va posar les bases de l'economia espacial al primer quart del segle XIX, se sap que el cost del transport delimita l'àmbit comercial d'un producte. Per això, l'expansió d'una

economia més enllà de les seves fronteres pròximes està condicionada a l'existència d'unes xarxes de comunicació que afavoreixin –i abarateixin– el transport dels béns fabricats des del lloc de producció als mercats que es volen conquerir. Durant molt temps, les polítiques de desenvolupament territorial s'han basat en la construcció d'infraestructures de transport adequades per a la connexió dels territoris despenjats amb els eixos de prosperitat, amb la confiança que, d'aquesta manera, s'enganxarien al carro del progrés.

En realitat, la connectivitat és tant o més important en altres aspectes que la logística de mercaderies. Ho és en la difusió de la innovació o en la circulació de les idees, que també constitueixen un alçaprem d'enriquiment –cultural i material. Aquesta premissa esdevé encara més peremptòria en temps de globalització. En definitiva, un territori desconnectat és un territori de risc per diverses raons.

Comencem per les xarxes telemàtiques. L'aparició dels primers ordinadors personals ja quaranteja i, des del començament, va parlar-se als Estats Units de la *digital divide*, la divisòria digital: la separació dels estudiants amb capacitat econòmica per accedir a la informàtica d'aquells altres que no la tenien. Aquest fenomen va estendre's i intensificar-se amb el naixement i l'èxit d'Internet. L'OCDE se'n va fer ressò i va descriure un munt de «situacions» que eixamplen aquesta rasa:²

- la renda domèstica i l'estructura familiar –o la dimensió, en el cas de les empreses–;
- l'edat, el sexe i l'ètnia;
- el coneixement de l'anglès;
- la localització urbana o rural.

Georges Dupuy, un pensador francès que s'ha especialitzat en la importància de les xarxes en el desenvolupament territorial, hi va fer una volta més de rosca:³ d'aquesta divisòria digital es pot passar a una autèntica fractura digital (*digital rift*). S'hi arriba per l'efecte acumulatiu de les desigualtats inicials, que desencadenen un cercle viciós que estén els perjudicis a altres sectors de l'economia. Encara que té més facetes, hi destaca la geogràfica. La densitat econòmica i humana de les urbs metropolitanes és el gran

La connectivitat és molt important. Un territori desconnectat és un territori de risc per diverses raons.

atractor inicial de les noves tecnologies. Hi ha la massa crítica per fer-hi les inversions en infraestructures i per captar clientela ràpidament. Aquesta en descobreix els beneficis i incrementa progressivament la seva demanda de serveis, que les empreses del sector atenen gustosament. Mentre es produeix aquesta alimentació recíproca, sorgeixen els deserts digitals, les grans àrees del territori amb escassa població i baixa concentració de grans empreses, de manera que són poc atractives com a mercat i, en conseqüència, queden constantment relegades en els plans d'inversió a l'espera d'èpoques més favorables.

En realitat, amb Internet no passa res de nou. El procés s'ha repetit com amb totes les xarxes anteriors –telefonía fixa, telefonía mòbil, electrificació, abastament d'aigua en xarxa, gasoductes, etc. De fet, la Generalitat, tot just restaurada, va haver de trescar per contrarestar aquests dèficits abans no fos massa tard. I, en alguns aspectes, es va aconseguir de revertir o, si més no, de frenar la tendència abandonista.

Que Catalunya compti amb una àrea metropolitana prou potent com la que lidera Barcelona representa un avantatge per posicionar-se a escala mundial, per tenir una certa presència en l'expansió de la societat del coneixement. Tanmateix, també propicia una temptació: quedar-ne satisfets. A França, per exemple, l'any 2000, la regió amb un desenvolupament més gran de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) era l'Île-de-France. En canvi, les més febles eren justament les regions circumdants. La proximitat a la regió telemàticament més rica era perjudicial, perquè engolia totes les energies en aquest terreny.⁴ El nostre desequilibri demogràfic pot induir un efecte semblant. Tanmateix, un projecte global per a Catalunya quedaria així visiblement coix.

Aquesta seria una primera raó de risc. Una segona raó tindria a veure amb la clau de l'aixeta. Hi ha autèntiques pugnes internacionals per aconseguir que certes infraestructures discorri per uns territoris en comptes d'uns altres. Ara mateix, aquesta és una causa de competència pels oleoductes que han de donar sortida al petroli de l'Àsia central. Hi ha grans conflictes geoestratègics entre les superpotències perquè les xarxes circulin per països «amics».

Potser és ingenu pensar que acollir aquestes grans infraestructures de

transport –sigui el que sigui el que s’hi transporti– proporciona algun avantatge. Tanmateix, les apostes solen anar fortes per tenir-les.⁵ Hi ha, però, almenys, una excepció: Catalunya sembla que no en vulgui saber res de res, que sigui feliç si les xarxes bàsiques passen lluny, tot i que –ahora– vol gaudir dels beneficis que proporcionen.

Les xarxes, finalment, són de doble sentit, però hi ha el risc de la univocitat, que només funcionin des d’un extrem a l’altre, que un produeixi i l’altre consumeixi. Que les línies d’alta tensió siguin per rebre electricitat de les centrals nuclears de França i no pas per exportar la produïda pels parcs eòlics peninsulars. Que la banda ampla serveixi per comprar productes virtuals dels Estats Units i no pas per vendre’n de propis. Si adoptem una actitud merament receptora, el resultat inevitable és la configuració d’un territori subordinat a l’emprenedoria aliena.

Els territoris amorfs

Hi ha uns processos d’homogeneïtzació que dilueixen la personalitat d’un territori. Passa a totes les escales. Passa al medi urbà, on sorgeixen els no-llocs, segons l’expressió de l’antropòleg francès Marc Augé. Són «tant les instal·lacions necessàries per a la circulació accelerada de persones i béns –vies ràpides, entroncament de carreteres, aeroports– com els mitjans de transport mateix o els grans centres comercials, o també els camps de trànsit prolongat on s’estacionen els refugiats del planeta». Són no-llocs perquè responen a unes pautes de disseny idèntiques, que els desarrenen, que els fa intercanviables... A banda dels àmbits que inclou Augé en la seva definició, podríem ampliar-la perquè abastés, sense trair l’esperit del concepte, altres artificis humans com els parcs temàtics, els resorts turístics o l’espai agrícola que, seguint els dictats de la Política Agrària Comuna, ha anat canviant uniformement de conreu segons el que convenia més en cada moment a la productivitat, ignorant la tradició agrària autòctona.

Un territori amorf és un territori de risc perquè, sense diferenciació, no es pot afegir valor a res i, per tant, queda desarmat per fer front als reptes a què hauria de respondre.

A més a més, els territoris també proporcionen identitat,⁶ aspecte poc

Comptar amb una àrea metropolitana potent pot ser un avantatge i una temptació d’autosatisfacció i prou

obvia des d'una perspectiva catalanista. En aquest context, podem fer-nos una pregunta senzilla: poden ser els territoris sense personalitat una font d'identitat? La resposta sembla evident: no. Ara bé, aquest no és un exercici merament retòric, sinó amb profundes conseqüències, ja que ens mena a una altra pregunta més propositiva: com nodrir la personalitat del territori perquè continuï essent una font d'identitat per a la comunitat que hi viu.

Els territoris jerarquitzats

Per territoris jerarquitzats podem entendre aquells en què hi ha un centre principal que connecta amb uns centres secundaris, els quals ho fan amb uns terciaris i així successivament mentre hi hagi corda. És la visió radio-cèntrica de l'Espanya al voltant de Madrid, que tan estrènuament critiquem i que tan bé hem reproduït al voltant de Barcelona.

Encara que tots els estudis mostren que la concentració de certs elements conforma la terra nòria per a la creativitat i, en conseqüència, per a la possibilitat de generar una trajectòria favorable en l'economia global, res no indica que aquesta concentració hagi de ser piramidal, que no pugui estructurar-se de manera policèntrica o multipolar, garantint la proximitat i la comunicabilitat exigibles entre els centres.⁷

Catalunya sembla que sigui feliç si les xarxes bàsiques passen lluny, tot i que –ahora– vol gaudir dels beneficis que proporcionen.

De fet, durant molt temps, s'ha privilegiat una ordenació del territori que tenia l'efecte, si no també el propòsit, d'introduir jerarquies. Entre municipis, però també entre usos dins d'un mateix municipi. En el context actual, sembla molt més raonable abordar el territori des d'una visió més híbrida, més mixta, més compatibilitzadora d'usos, més desjerarquitzada per esdevenir més enxarxada.⁸

La jerarquia clàssica anquilosa –a les organitzacions i als territoris–, i, per tant, aporta desavantatges competitiu en un món en què la flexibilitat i l'adaptabilitat són requisits indiscutibles.

Els territoris idealitzats

Els territoris idealitzats són aquells que construeix la nostra imaginació i no pas la nostra observació. Una primera i notable incursió en aquesta temàtica va fer-la el gal·lès Raymond Williams fa trenta anys.⁹ Va constatar que la visió de l'espai rural –d'on ell provenia– que dominava als cercles urbans que va

començar a freqüentar no es corresponia amb la seva experiència. La imatge era idíl·lica en el sentit original del terme.¹⁰ Aquesta idealització acabava definint un concepte de ruralitat allunyat de la realitat. Recíprocament, la visió que la gent del camp tenia de la ciutat també es recolzava en una idealització d'aquesta, igualment esbiaixada de la realitat. En conseqüència, s'havia configurat una clara divisió entre el món rural i el món urbà que es fonamentava en tòpics que s'alimentaven mútuament i que acabaven donant peu a una divisió real. El fenomen persisteix encara.

Els territoris idealitzats ens menen a aquesta tendència envitricollada del dualisme, a fer-nos decantar pel blanc o el negre, negant interès a qualsevol gris intermedi. En aquest sentit, el dualisme més preocupant és aquell que busca una separació nítida entre l'espai humanitzat i l'espai naturalitzat. En realitat, seria una mena de pacte tàcit entre dos corrents de pensament clarament contraposats. D'una banda, hi ha aquells qui creuen que el territori s'ha de sotmetre a les ambicions humanes, que no és altra cosa que una font de recursos que adquireix sentit justament quan té utilitat per a les apetències del progrés. Si creuen que aquest principi no s'altera, poden estar disposats a acceptar que certs reductes es conservin en el seu estat primigeni.

A l'altre costat, hi ha aquells qui sostenen que l'activitat humana s'ha de supeditar a les exigències del territori i que, per tant, només poden permetre's aquelles iniciatives que respectin les virtuts limitadores del medi. Si creuen que poden avançar en la generalització d'aquesta filosofia a la major part del territori, transigeixen a admetre que ja hi ha espais tan humanitzats que no val la pena de preocupar-se de què s'hi fa.

L'aplicació combinada d'aquests dos plantejaments ens porta a l'escissió del territori en l'espai naturalitzat –del qual s'expulsa l'acció humana que no tingui finalitats conservacionistes– i en l'espai humanitzat –del qual s'exclou la presència natural que no tingui un rol merament decoratiu.

Sé que l'exposició és simplista i, com a tal, incorrecta i, probablement, injusta. Tanmateix, hi ha casos en què opera aquest simplisme. Un exemple il·lustratiu pot trobar-se a la franja litoral. No es pot negar que ha sofert una transformació excessiva al nostre país¹¹ –sobretot si ho valorem amb

Hi ha uns processos d'homogeneïtzació que dilueixen la personalitat d'un territori i un territori amorf és un territori de risc

els ulls actuals– i que calia canviar l'òptica amb què s'enfocava aquesta qüestió. Era, doncs, justificable de prendre la iniciativa i preservar el sòl no urbanitzable que hi quedava. Aquesta és la finalitat original del Pla director costaner, aprovat el 2006 i que arrenca dels treballs fets per l'últim Govern de CiU. Ara bé, aquesta és una operació que concentra les seves energies a preservar allò que no ha estat alterat. Algú, des d'una certa mala intenció, podria dir que castiga aquells municipis que s'han portat bé i han conservat part del seu litoral. En canvi, contemplem en silenci altres operacions que impulsin els ajuntaments metropolitans: molts d'aquests municipis tenen l'oportunitat de reconvertir grans àrees industrials arran de mar i ho fan amb nous barris, noves construccions, nou ciment. És cert que hi ha necessitat d'habitatge, però sembla que ningú no ha pensat que aquests terrenys –o, si més no, una part significativa– podrien restituir-se al seu estat natural i recuperar així quilòmetres d'un litoral que lamentem haver perdut.

Poden ser els territoris sense personalitat una font d'identitat? La resposta és evident: no

Ningú –o gairebé ningú– s'ho planteja per causa del dualisme que denuncio: s'accepta tàcitament que als espais que qualifiquem de naturals –seria més apropiat dir-ne naturalitzats– no s'hi pugui fer res i que als espais humanitzats s'hi pugui fer tot. Caricaturitzo, però no desvirtuo el plantejament dicotòmic subjacent.

Podríem posar molts altres exemples de com aquest dualisme imposa polèmiques i dificulta decisions.

Certament, hi ha unes àrees amb més densitat d'humanització i unes altres amb més densitat de naturalització. Tanmateix, la subsistència de les primeres requereix la seva interconnexió. Passa exactament el mateix amb les segones. Si fos possible –que no ho és– una perfecta segregació entre espais humanitzats i espais naturalitzats, el que seria inviable és salvar les interseccions entre els necessaris connectors dels uns i dels altres. Per tant, ens trobaríem novament amb un conflicte d'interessos, de prioritats.

El territori, però, és indivís. Per això, no s'hauria de contemplar com un pis clàssic amb una clara divisió funcional de les estances, sinó com un *loft* que dóna possibilitats de barreja, de gradients.¹² Això reclama, però, que abandonem les idealitzacions i siguem capaços d'adonar-nos de la realitat, que no sempre és reconfortant.

Cap a la conclusió

El professor Ramon Margalef deia que el paisatge és la visió de la biosfera a través de la retina humana, sense la qual perd tota la significació.¹³ Tanmateix, com bé saben els fisiòlegs, les retines es limiten a transmetre la informació al cervell, on és processada i, sobretot, interpretada. I, com es deia antigament, tants caps tants barrets! Per això, la interpretació humana del paisatge és un fenomen cultural, amb components col·lectius i components individuals. Podríem dir exactament el mateix dels altres aspectes territorials.

Davant d'aquesta disparitat de criteris, s'apela a la racionalitat. Ara bé, moltes de les accions avui repudiades foren fruit de la racionalitat imperant en el moment de la seva decisió. Qui pot assegurar que la racionalitat d'avui –suposant que sigui única– no serà igualment injuriada per les generacions futures? Per això, més que la racionalitat, potser hauríem d'apostar per la raonabilitat, que no és ben bé el mateix. D'acord amb John Rawls, la raonabilitat defineix els termes de cooperació acceptables per al conjunt de persones que formen part d'un mateix grup.¹⁴

Portant-ho a un extrem, podríem dir que la racionalitat és més pròpia de la tecnocràcia –de qualsevol mena de tecnocràcia, i l'ambientalisme ha tendit, de vegades, a configurar-ne la pròpia–, mentre que la raonabilitat ho és de la democràcia. Això vol dir del diàleg interactiu, de la negociació i, en últim terme, del pacte.

Quan analitzes el posicionament dels actors rellevants en el debat territorial –i vaig tenir ocasió de fer-ho gràcies a un encàrrec que l'Estudi Llotja de la Cambra de Comerç de Barcelona va fer a l'Institut Internacional de Governabilitat–,¹⁵ t'adones que hi ha una sèrie d'elements de fons que convindria tenir presents. En síntesi:

- que manca una visió de país que sigui compartida en les seves bases pel conjunt d'actors i que justifiqui les diferents iniciatives que s'emprenen;
- que la tramitació dels projectes sol ser extraordinàriament llarga i enrevesada, la qual cosa facilita l'aparició de conflictes i la revisió dels acords ja adoptats;

La jerarquia clàssica anquilosa –a les organitzacions i als territoris–, i aporta desavantatges competitiu

- que el procediment no facilita una participació informada, activa i eficaç per part de la ciutadania;
- que es troba a faltar la col·laboració institucional necessària.

Com pot veure's, les febleses del debat territorial se situen en les regles del joc. És un problema, doncs, de governança; un problema de raonabilitat –dels termes de cooperació acceptables, segons expressió de Rawls.

Finalment, he de consignar una objecció: evitar els territoris de risc passa per la sostenibilitat. Certament, aquest és un concepte esquiu –potser per això té tant d'èxit. Tanmateix, una característica seva seminal és que les

El dualisme més preocupant busca una separació nítida entre l'espai humanitzat i l'espai naturalitzat

parts són indestriables del tot, que no es pot abordar des d'aproximacions sectorials, mitjançant batalles lliurades cadascú pel seu compte. De fet, la insostenibilitat sorgeix perquè ignorem la inextricable xarxa d'interaccions entre tots els elements de la biosfera, dins la qual incloem l'econosfera,¹⁶ i les nostres decisions benintencionades acaben traguinant un munt de nefastes conseqüències

imprevistes. Fragmentar l'anàlisi i dividir les respostes retalla la capacitat efectiva, tant de comprensió real de la naturalesa i l'abast del problema com de selecció de l'estratègia idònia per fer-hi front.

En resum. Sens dubte, entrem en un món en què la virtualitat tindrà cada vegada més importància en tots els ordres de la vida. No obstant això, la qualitat, la versalitat i les condicions d'ús del territori continuaran essent insubstituïbles per a la prosperitat, per a la cohesió social i per a la identitat. Potser paradoxalment, aquests intangibles tan apreciats se sustenten –i se sustentaran– en un territori ben tangible.

NOTES

1. TORRES, Pere; MIRALLES, Ferran; QUERALT, Arnau. «Risc i territori». A: MIR, Narcís; SOLÀ, Clara [ed.]. *Observatori del Risc. Informe 2002*. Barcelona: Institut d'Estudis de la Seguretat, 2002, pàg. 35-61.
2. OECD. *Understanding the Digital Divide*. París: OECD Publications, 2001.
3. DUPUY, Gabriel. *Internet, géographie d'un réseau*. París: Ellipses, 2002.
4. DUPUY, Georges. «La fractura digital hoy». *Revista CTS*, 9, vol. 3, 2007, pàg. 115-133.

5. S'ha explicat que l'oposició del Govern Aznar al transvasament del Roine se sustentava, si més no parcialment, en la por que els catalans tinguessin la clau de l'aigua. Seria un altre exemple d'aquesta convicció que el territori d'acollida té alguna capacitat d'incidència sobre la xarxa.
6. Sobre aquesta qüestió, vegeu els articles de Joan Nogué i de Jordi Rodó en aquest mateix número de *VIA*.
7. De fet, aquesta idea de la multipolaritat ja figurava en el Pla general metropolità del 1975, en el qual van tenir un rol destacat en Joan Antoni Solans i l'Albert Serratosa, que també fan aportacions notòries en aquest número de *VIA*.
8. Vegeu les aportacions en aquest número de Manuel Gausa i de Josep Oliva, el primer des d'una perspectiva més territorial i el segon, més urbanística.
9. WILLIAMS, Raymond. *The country and the city*. Londres: Chatto & Windus, 1973.
10. Recordem que l'idil·li és un gènere que descriu la vida rústica com a receptacle d'una felicitat plena.
11. Equiparable, encara que no serveixi de consol per a molts, al grau de transformació que ha patit tota la costa mediterrània europea.
12. Aquesta metàfora va suggerir-me-la fa quatre o cinc anys en Ramon Folch en una conversa privada sobre el problema de l'escissió funcional del territori. En Folch també publica, en aquest número de *VIA*, una contribució sobre la realitat objectivable del nostre territori.
13. MARGALEF, Ramon. «Visión del paisaje desde la ecología». *Coloquio de paisaje y geosistema*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1980, pàg. 101-117.
14. RAWLS, John. «Kantian Constructivism in Moral Theory». *Journal of Philosophy*, 77. 1980, pàg. 515-572.
15. TORRES, Pere; CENTELLES, Josep [coord.]. *La governança en la planificació, l'execució i la gestió de les infraestructures*. Barcelona: Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 2006.
16. L'econosfera és el subsistema de la biosfera governat per l'activitat econòmica, és a dir, «el conjunt de tots els objectes, persones, organitzacions, etc., que són interessants des del punt de vista del sistema d'intercanvi econòmic». Així, si més no, va descriure-la Kenneth Boulding en la precursora conferència que va fer a Washington DC el 8 de març de 1966 i que va titular «The Economics of the Coming Spaceship Earth».